

Hiisi sanueen historiaa

MAUNO KOSKI *Itämerensuomalaisten kielten hiisi-sanue*. Semanttinen tutkimus. I—II. Turun Yliopiston julkaisuja C5 ja C7. Forssa 1967—1970. 236 + 256 sivua.

Esiteltävä, nimenomaan merkitysopilliseksi tutkimukseksi luonnehdittu monografia, jonka ensimmäinen osa on tarkastettu väitöskirjana, on aiheeltaan tietenkin tavallista enemmän kiintoa herättävä. Semanttisen tutkimuksen kohteeksi *hiisi*-sanue on kuitenkin varsin pulmallinen ja vaativa lähinnä siksi, että kantasanan etymologioinnissa ei ole päästy lopulliseen ratkaisuun. Niin ikään tietoaaines sanasta on melkein kokonaan reliktinomaista ja käsittely vaatii poikkeuksellista syventymistä sekä itämerensuomalaisten heimojen että naapurikansojen muinaistieteeseen ja muinaisuskontoon. Tekijän aiheenvalintaan lienee vaikuttanut se seikka, että *hiisi*-materiaalin olennainen osa liittyy paikannimistöön, erityisen kiintoisana lounaissuomalaiseen nimistöön, jonka keruu ja selvittely on kuulunut hänen aiempaan kielitieteelliseen toimintaansa.

Materiaali on tarkasteltu Kosken tutkimuksessa sukukielittäin. Teoksen ensimmäisessä osassa on rajoitettu kantasanan esiintymiin vanhassa kirjallisuudessa ja paikannimissä sekä sen käyttöön appellatiivina ja appellatiivin luonteisena nimenä; toisessa osassa on käsitelty runoissa

ja muussa suullisessa perinteessä tavattava sanan käyttö sekä sanan johdotukset (*hiito*, *hiitola*, *hitto*, vir. *hiid* : *hiiu* jne.). Jaotus on selvyytensä vuoksi hyvin puolustettavissa, joskin esitys ymmärrettävästi hajaantuu eikä asioiden toistelua ole voitu välttää. — Merkitysten analyysissa kiintyy huomio ennen kaikkea paikannimien *hiisi*-sanana käsitteeseen. Viron aineksien erittelyssä on ollut apuna murteissa jossakin määrin säilynyt sanan appellatiivinen käyttö. Mutta useimmiten on ollut mahdollista turvautua vain asiayhteyksiin. Niiden pohjalta tekijä on pyrkinyt osoittamaan sanan merkityksen komponentteja, esim. funktiokomponentteja (kulttipaikka, kalmisto) ja topografisia komponentteja (lehto, matala tai korkea paikka, paikan kivisyys, vedenläheisyys). Myös suullisessa kansanperinteessä esiintyvän *hiisi*-sanana merkitysten paljastamisessa ovat olleet kriteereinä juuri kontekstit, useimmiten kielelliset (esimerkkilause, sananparsit, runon säikeet, n.s. klišeet). Toisinaan on jouduttu merkityskomponenttien löytämiseksi kiinnittämään huomio laajempiinkin konteksteihin, esim. koko tarinaan tai memoraattiin. Vaikeinta on tällaisessa tarkastelussa primaarien yhteyksien osoittaminen.

Viron materiaali, nimenomaan paikannimiaineisto, joka on varsin runsas ja yksityiskohtainen, on johtanut tekijän seuraavanlaiseen merkityksenkehityksen kuvaukseen. Vanhimmissa tavoiteltavissa olevassa vaiheessa *hiisi* on tarkoittanut hautapaikkaa, johon olennaisena osana on kuulunut kivilatomus. Sen äärellä on palvottu vainajien henkiä. Kun myöhemmin lakattiin hautaamasta lehtoihin ja palvelonta kohdistui muihin olentoihin kuin vainajaan, kalmisto-komponentti syrjäytyi ja kulttipaikka-komponentti nousi hallitsevaksi. Sanan uudeksi perusmerkitykseksi tuli 'kulttimetsikkö'. Myös topografinen komponentti on voinut kehittyä valitsevaksi, joten syntyi mm. 'metsä'-merkitys.

Suomessa kehityksen suunta on ollut samantapainen. Primaari *hiisi*-instituutio

on liittynyt vainajanpalveluntaan, ja se on pakanuuden aikana edustanut »sakraalisen arvostuksen korkeaa astetta». Kun kristillinen kirkko toi oman instituutionsa, tuli vanhasta kultti-instituutiosta salatava ja se siirtyi takamaille. Uudeksi merkitykseksi kehittyi 'takamaan tai yleensä ulkopiiriin kulttipaikka'. Tämä näkökohdista selittää varsin luontevasti, miksi vanhoilla asutusalueilla *hiisi*-niminen paikka sijaitsee kylän piirissä, kun taas myöhemmin asutuilla seuduilla se tarkoittaa kylästä kauempana olevaa paikkaa, jopa kaukaista seutua. Tämä kehitys johti merkityksen hämärtymiseen ja sanan pejoroitumiseen. Takamaapiiriin »hiisiin», joissa oli suuri kivi tai kiviröykkiöitä, liittyi helposti jättiläistarinoita. Siten *hiisi* sai merkityksen 'jättiläinen'. Tätä tietä sana tuli myös ihmiselle vihamielisen maailman symboliksi (»Mene hiiteen»). Itä-Suomessa sille kehittyi merkitys 'paholainen', sen jälkeen kun se lakkasi tarkoittamasta kulttipaikkaa.

Teoksen toisessa osassa käsitellessään *hiisi*-sanana käyttöä kansanrunoissa ja muussa suullisessa perinteessä tekijä on joutunut paneutumaan eri runojen ja yleensäkin erilaisten folklore-ilmioiden historiaan. Se periaate, että hän tällöin sanan merkityksiä ratkaistessaan on ottanut huomioon perinteen esiintymisalueen ja tällä tavattavan *hiisi*-sanana käytössä olevan merkityksen, on osoittautunut hedelmälliseksi. Mainitsen esimerkin, jossa tekijä juuri murremaantieteellisin keinoin on mielestäni päässyt todennäköiseen tulokseen. Toisessa osassa (s. 59—66) tarkastellaan *hiidenkätkö*-sanana (kotieläin tai ihminen on *h:ssä*, metsään kadonneena). Ilmauksen alue on Kyrönjoen latvaosissa, siis suhteellisen nuorella asutusseudulla. Se liittyy laaja-alaisen itäsuomalaisen samaa tarkoittavan *metsänkätkö*-ilmauksen alueeseen lounais-läntisenä jatkona. Kun esiintymän länsipuolella on satakuntalaiseteläpohjalainen *hiidenväki*-sanana alue (»hiiden väki johdattaa ekyksiin»), selittyy *hiidenkätkö* kontaminoitumaksi. Tällä kielimaantieteellisellä havainnolla te-

kijä pudottaa pohjan mm. E. A. Tunkelon ym. esittämältä ja tähän yhdyssanaan pääasiallisesti perustuvalta käsitykseltä, että *hiisi*-sanän vanhin merkitys on ollut 'metsä' (ks. myös I s. 116).

Tutkimuksensa päätännässä tekijä tarkastelee *hiisi*-sanän alkuperästä esitettyjä mahdollisuuksia omien semanttisten tulostensa näkökulmasta. Suomen kielen etymologisessa sanakirjassa epäillen ehdotettu rinnastus lapin *sii'dá* 'lapinkylä, poronhoitajien piiri ja kotakylä' -sanaan (< Nesheim) ei tekijän mielestä ole semanttisesti tyydyttävä. Myöskään sanän esihistoriallinen levikki ei puoltaisi varhaiskantasuomalaista ajoitusta vaan myöhempää. Sana on ollut varhemmin tunnettu Länsi- ja Pohjois-Virossa, Suomen lounaisosissa Kokemäenjoen vesistöä myöten sekä oletetussa Olhavan keskuksessa ja sieltä 800-luvulta lähtien asutuilla alueilla, ts. Suomenlahden piirissä esihistoriallisen ajan loppupuolella eläneiden heimojen keskuudessa. Sen sijaan sana ei esiinny liivissä, ja etelävirossakin se on ilmeisesti sekundaarinen. Näin ollen sanän yhdistäminen skand. **hiidi*, **hiipi* -nominiin, jota Ralf Saxén ja Tunkelo ovat pitäneet mahdollisena, olisi luontevampaa. Ruotsin *hide* (yhdyssan. *ide*) -sanalla on sentapaisia merkityksiä kuin 'kivikko, louhikko', 'tiheikkö, metsikkö, vaikeakulkuinen maasto', 'kelvoton maa', 'luola', mutta myös 'karhun tms. pesä' (> ? suomen *kiides*), joka on sanalla kaikissa skandinaavisissa kielissä ja joka on spesiaalistumisen tietä syntynyt merkityksestä 'lepopaikka' (vrt. Hellquist

s. v. *ide*). Tekijä ei kuitenkaan lähde skandinaavisen sanän topografisesta merkityskomponentista kuten Tunkelo, vaan funktionaalista komponentista 'lepopaikka', josta olisi spesiaalistunut itämerensuomalaiselle taholle 'vainajan lepopaikka'. Tämän lainautumisselityksen äänteelliset ja semanttisetkin heikkoudet tekijä on esittänyt kyllä tarpeellisen kriittisesti. Vaikeinta on uskoa sanän mukautumiseen taivutustyyppiin *viisi* : *viiden*, *niisi* : *nii-den*. Viime aikoina on tosin pyritty esittämään, että nimenomaan skandinaaviselta taholta olisi saatu lainoja mm. ennen -*ti* > -*si* -muutosta. Mutta lainauksia olisi tällöin pidettävä varsin vanhoina (? varhaiskantasuomalaisina), mikä veisi pohjan tekijän levikkikriteeriltä. Sitä ei kuitenkaan tarvitse pitää ratkaisevana. Luetuani etymologiaa käsittelevän osan loppuvaikutelmaksi jäi, että *hiisi*-sanän yhdistäminen lapin *sii'dá*-nominiin ei sittenkään ole mahdollisuuksien ulkopuolella: tekijä ei ole käyttänyt hyväksi kaikkia semanttisuonteisia vaihtoehtoja.

Mauno Kosken teos on kirjoitettu inostuneesti ja jäntevästikin. Epäilemättä ollaan *hiisi*-sanueen tutkimuksessa tämän jälkeen tukevammalla pohjalla. Joskin alkuperäkysymyksessä ei liene päästy kiistattomaan tulokseen, voidaan kuitenkin sanoa, että tekijä päätavoitteessaan, semanttisen kehityksen selvittelyssä, on yltänyt useimmiten hyväksyttäviin ja eräihin todella kiintoisiin tuloksiin. Teoksen materiaali, ennen muuta suomalainen ja virolainen paikannimiaineisto, on erittäin arvokasta.

R. E. Nirvi